

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 123 2002

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2003 och för recensioner 1 september 2003.

Från och med denna årgång av *Samlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

ISBN 91-87666-20-0

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2003

fritt, vilket någon gång kan ge upphov till upp-
repningar. Kasten mellan olika infall kan vara
lika oväntade och tvära som hos föremålet för
boken. Detta inte sagt som klander, ty Melberg
lyckas med sin innehållsrika och tankeväckande
bok i hög grad väcka läsarens lust att återvända
till källan – d. v. s. till essäerna.

Lena Kåreland

Bengt Lewan, *Arkadien. Om herdar och herdinnor i svensk dikt*. Bokförlaget Nya Doxa. Nora 2001.

Oavsett om man definierar pastoralen som genre eller modus, har den varit en dynamisk kraft inte bara i världslitteraturen utan också i den svenska litteraturen. Den pastorala världen representerar längtan efter ett naturligt tillstånd samtidigt som den är en påtagligt artificiell konstruktion, och tycks därmed ställa frågan om natur och konst på sin spets. Den långa och tämligen stabila pastorala traditionen, med Theokritos och Vergilius som portalfigurer, har utnyttjats av diktare från skilda tider och språkområden utifrån olika sammanhang och behov. Pastoralens roll i svensk diktning har tidigare behandlats främst av Kurt Johannesson beträffande 1600-talet i *I Polstjärnmans tecken. Studier i svensk barock* (1968), och av Tore Wretö beträffande idylldiktningen såväl nationellt som internationellt i *Det förklarade ögonblicket. Studier i västerländsk idyll från Theokritos till Strindberg* (1977). En samlad behandling av pastoralen i svensk litteratur har vi emellertid inte fått förrän med Bengt Lewans *Arkadien. Om herdar och herdinnor i svensk dikt*. Boken behandlar traditionen fram till Stagnelius och ställer frågan varför pastoralen ägde sådan attraktionskraft. Lewan tar fasta på de olika funktioner pastoralen fyllt och kommer till slutsatsen att skildringarna av Arkadien förvisso inrymmer mycket av verklighetsflykt, men också kan förstås som en bearbetning av det egna samhället på likartat sätt som andra utopiska skildringar. Det "pastorala projektet" var enligt Lewan "att undersöka möjligheten av en annorlunda värld" (246).

En inledande avdelning ger en bakgrunds-
teckning av den europeiska traditionen. Den
följande avdelningen, "Herdarnas värld", in-
leds med vår första pastoral, Sylvester Phrygius
"Ecloga prima" från 1599 och diskuterar svensk

pastoral under 1600- och 1700-talen. Här urskil-
jer Lewan tre olika typer av herdar: "den klas-
siske herden" tecknas i enlighet med traditio-
nen, "den svenske herden" bibehåller drag av
den klassiske men omformas till nordisk lantbo,
medan "den till herde utklädde" är aristokraten
eller akademikern som tar herdens dräkt för en
stunds galant förnöjelse utan några av den enkla
boskapsskötarens livsvillkor. Lewan visar hur
dessa olika herdetyper sätts i spel antingen för
att ge ett slags befrielse från konventionerna eller
för att exemplifiera en annan kulturmiljö än den
rådande. Detta föranleder frågan: "var Arkadien
ett rike som bara fanns i fantasien och dikten el-
ler var det möjligt att finna dess motsvarighet i
samtidens verklighet?" (67)

Frågan leder över till ett kapitel där det pas-
torala landskapet behandlas. Här diskuteras hur
naturbeskrivningens roll blir viktigare under
1700-talet, i takt med förändringen i ideal från
trohet mot tidigare litterär naturbeskrivning
till trohet mot den iakttagbara naturen. Sådana
skildringar närmar sig alltså det "realistiska", vil-
ket visar sig vara en problematisk process just på
grund av pastoralens starkt artificiella natur. Då
diktare som Creutz och Nordenflycht söker in-
förliva den svenska naturen i pastoralen, tycks
det svenska landskapet vara lättare att använda
för de skräckscenarier som tillhör *locus terribilis*
än för *locus amoenus* ljuva nejder. Ett slags höjd-
punkt i sammansmältningen mellan natur och
kultur är kanske då Gustav III låter operaskräd-
daren klä upp herdar vid Drottningholm för att
exponera pastoralen på verklighetens natur.

Frågan huruvida Arkadien tänktes ha fun-
nits aktualiseras också i det följande kapitlet,
där kontrasten mellan land och stad behandlas.
Avståndstagandet från stadens fördärvade liv är
en schablon som visar sig produktiv på många
sätt. Eftersom staden förknippas med last och
landet med dygd låter sig den svenska lands-
bygden transformeras till dygdens trakter, visar
Lewan här.

Fullkomligt central för pastoralen är den fråga
som behandlas sist i denna avdelning: förhållan-
det mellan oskuld och erotik. För även om det
pastorala naturtillståndet i regel presenteras som
dygdigt, ligger sexualiteten strax under ytan och
bryter inte sällan fram. Liksom pastoralen ba-
lanserar mellan naturlighet och förkonstling ba-
lanserar den också mellan oskuld och sexualitet,
framgår det av en rad exempel.

Den tredje avdelningen behandlar det pastorala funktion inom dramatiken. Vid sidan av bruket av pastorala inslag för dekorativa syften, kan Lewan här tydliggöra specifika funktioner. Under 1600-talet demonstrerar Lejonkulans herdescener föredömen av dygd och måttfullhet. I samband med 1700-talets upplysningsidéer bearbetas frågor om dygd och i viss mån samhällsligt ansvar i dramerna på ett mer problematiserande sätt. Under den gustavianska tiden tycks dramatikers herdar fjärma sig mer och mer från äkta herdar eller lantbor, för att i stället komma i aristokraters sällskap. Lewan demonstrerar hur det pastorala i dramatiken särskilt tydligt speglar förändringar i samhället.

Lewan ger en tydlig bild av pastorals skiftande funktioner och villkor under två sekler, och visar hur denna seglivade genre anpassas efter olika behov och ideal. Särskilt intressant blir det förstås i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet, då de stora förändringarna i världsbild och ideal låter sig avläsas direkt i texterna. I den fjärde avdelningen behandlas Oxenstierna, Bellman och Stagnelius som ett slags slutskede av den pastorala traditionen. Skillnaden mellan den naturbeskrivning som återgår på litterär tradition och den som söker avbilda existerande natur har intressanta implikationer. Medan Oxenstiernas kuriösa kombination av pastoral och lantlivsskildring inrymmer en ny syn på naturen och landskapet, får hos Bellman det subtila spelet med pastorals element och tonarter en framskjuten plats. Lewan ser också här ett lockande alternativ: ”Det enkla, det fria och det anorlunda, som Oxenstierna och andra sökte i ett pastoralt bondeliv, kunde också Bellman möta utanför tullarna, där vallhjonet tutade i sitt horn och vallflickan fyllde sin stäva med mjölk. Men han fann det också hos de utslagna i Stockholms undre värld. För honom blev Ulla Winblad och hennes vänner herdar och herdinnor i livets tjänst.” (213) Ännu ett stadium senare blir Stagnelius den som omvandlar pastoralen till en subjektiv diktkonst i romantikens tecken, vilket Lewan utvecklar i en intressant diskussion. Det är väl här, i slutet av det material Lewan behandlar, som pastoralen utvecklas till verkligt komplex och fascinerande litteratur – hos Bellman givetvis, men också hos Stagnelius.

Bokens avslutande del ägnas åt sammanfattande överväganden med många goda iakttagelser. Här framförs också den tes som givit av-

delningen sitt namn: pastoralen är enligt Lewan ”En oroande utmaning”, en utopi som utmanar den rådande samhällsordningen genom sin frihet, demokrati och brist på traditionell manlig auktoritet. ”I berättelserna om Arkadien gav man alltså uttryck åt sina tankar om en fundamental tillvaro. Man såg för sig livet som det skulle vara, om man bortskalade allting som inte är absolut nödvändigt och om man befriade människan från allt som binder och stänger in. Det är själva kärnan i den pastorala visionen: vad människan behöver, det enda hon behöver, är friheten, det dagliga brödet, kärleken och konsten i sin ursprunglighet. Det var en fantastisk och löftesrik tanke. Den kunde också vara utmanande. Herdarna var besvärliga!” (249)

Lewan rör sig ledigt resonerande bland två dryga århundradens författare och lyfter fram många intressanta funktioner hos pastoralen. Den tes som drivs är tilltalande på många sätt, men den är också problematisk. Jag är beredd att instämma med Lewan i att pastoralen inte måste förstås som oansvarig verklighetsflykt utan ofta skall ses som samhällsengagerad i en eller annan mening. Däremot känner jag mig inte helt övertygad om huvudtendensen i detta samhällsengagemang eller denna verklighetsanknytning – och det är detta jag skall uppehålla mig vid.

Lewan konstaterar att pastoralen tjänat konservativa intressen, men menar att ”i grunden var herdeskildringens budskap radikalt” (253). Själv har jag svårt att se annat än att pastorals grundläggande funktion varit inte att utmana utan tvärtom befästa den rådande ordningen. Inbyggd i pastoralen finns ju en konflikt mellan den naturliga lantliga dygden och stadens förkonstlade lastbarhet, och såtillvida kan man förstås se pastoralen som en utopisk utmaning mot samhället. Men denna utmaning är i grunden knappast radikal utan snarare konservativ – pastorals nostalgiska grundton inrymmer en längtan efter ett förflutenhetens (ouppnåeliga) tillstånd. Kritiken riktas inte så mycket mot samhällsformen som mot vissa avarter, vilka aldrig brukar kunna sanktioneras: överflöd, förställning, intriger med mera. Till och med när dessa företeelser finns i det dekadenta hovlivet, är kritiken av dem inte riktad mot makten utan tvärtom: det ligger direkt i maktens intresse att förespråka dygd, måttfullhet, anspråkslöshet, undergivenhet och lojalitet hos medborgarna.

Herdarna är i hög grad mönster för goda anspråkslösa medborgare. Skall man generalisera över den pastoral som är samhällsanknuten snarare än eskapistisk, tror jag alltså att den i grunden *inte* är en oroande utmaning utan snarare en uppmaning att finna sin plats i samhället – med gammal god exempel-funktion. Det auktoritetsstödande draget i pastoralen framstår som starkt alltifrån Vergilius, vars ekloger alltid låtit sig förstås som ett slags hyllning till Augustus (och den augusteiska fred som byggde på krig). Detta drag är högst påtagligt i det svenska 1600-talet (till exempel när Dahlstierna vill förena pastoralsens och göticismens guldåldersdröm, som Kurt Johannesson formulerade det), och är knappast frånvarande från Gustav III:s hov. Herden representerar förvisso en tillvaro avskild från staden, men framstår i regel som lojal med makten – det är den goda makten som gör det lugna herdelivet möjligt. Tendensen här är didaktisk snarare än problematiserande: herdarna utgör i detta sammanhang förebilder för medborgarna. Till inte ringa del tycks herdarnas fria liv därmed vara betingat av underkastelse, och inte heller herdarnas inbördes förhållande är definitionsmässigt demokratiskt. (Redan hos Theokritos är tävlingsmomentet viktigt för relationen mellan herdar/poeter, och det råder en sträng hierarkisk indelning mellan koherdar, fårherdar och getherdar.)

Herdelivets mönsterfunktion följer med långt fram i tiden. När Lewan citerar Nordenflycht om att den pastorala världen kan vara oss "til et *modell*" är det ju just detta som avses: den påminner om "vår plikt" och om att vi skall "nöje, uti dygden, finna" (99, men även 246). Avståndstagandet från stadslivets flärd inbegriper ett ställningstagande *för* samhället och makten snarare än *mot*. Detta kan varieras på många sätt – och variationsrikedom kommer tydligt fram i de exempel Lewan väljer – men det är nog svårt att göra en generell beskrivning av pastoralsen som utmanande utopism.

Också Bellmans pastorala epistlar fogas in i den utopiska tanken. När Ulla Winblad och de andra genom dubbelexponering blir utslagna och herdinnor/herdar samtidigt, tolkas även detta som en oroande och lockande utmaning: "levde de utestängda rent av ett naturligare och bättre liv?" (250) Här hade det varit intressant med en diskussion av de mörka stråken i pastoralen, för även döden ingår i pastoralsens funktioner och förefaller ha en viktig funktion hos

Bellman. Förvånande nog förekommer ingen hänvisning till Anita Ankarcronas "Bara vällust finnes här..." Fredmans Epistlar som pastoral utopi" (*Ur Bellmans värld och Fredmans*, 1991). Några av Fredmans Epistlar benämns ju pastorala i titeln och pastorala drag återfinns i flera, men Ankarcrona tolkar här epistlarna i sin helhet utifrån den pastorala traditionen. Och något Ankarcrona betonar är den starka närvaron av död i pastoralsens tradition. Finns någon formel för pastoralen (åtminstone sedan 1600-talet), är det *Et in Arcadia Ego*, 'Även jag var i Arkadien', vilket ju står på den gravsten som begrundas av herdar i Poussins kända målning. Dödens oundvikliga närvaro i idyllen understryker omöjligheten att bevara det lyckliga tillståndet. Pastoralen inbegriper en balansering mellan lycka och vemod, och den elegiska stämning som Vergilius introducerade i genren får väl förstås som en resonansbotten hos Bellman: det lyckliga livet är svunnet, en omöjlighet. Så brukar det ju fungera hos honom: en pastoral idyll uppställs men visar sig vara något helt annat. I den mån det pastorala hos Bellman inte enbart har perspektivbrytningens komiska funktion, tycks mig idyllens uppgift snarare vara att misslyckas än att framstå som ett tänkbart alternativ.

Definitionen av pastoral är en långdragen fråga. Lewan diskuterar olika alternativ men väljer en öppen hållning som tar fasta på det pastorals funktion i texten. Därmed är ingen definition uppnådd, i stället gör Lewan "ett preliminärt urval efter mer intuitiva metoder" (54). Förhållningssättet gör det möjligt att diskutera pastoralsens mångskiftande funktioner och uttryck. Så vitt jag kan bedöma är det verkligen de väsentliga texterna som behandlas i denna rika framställning.

Pastoralens historia genom mer än två seklers skiftande ideologiska, estetiska och politiska klimat är en givande och lärorik läsning. Lewans resonemang är i regel välavvägda och måttfulla, och han ansluter sig inte gärna till alltför tvingande teorier. Tesen om en "oroande utmaning" drivs förvisso starkare än jag kan se att det finns fog för, men Lewan har bestått oss med en värdefull inventering och diskussion av pastorals komplexa och mångtydiga funktioner.

Mats Malm